

УДК 94(497.11)''1941''
355.225:336.746(497.11)''1941/1943''

Др Милош Тимотијевић (1969)
музејски саветник
Народни музеј Чачак
slapovi@gmail.com

Оригиналан научан рад
Примљен 31.07.2018.
Прихваћен: 20.08.2018.

Судбина сребра Ужичке републике

Апстракт: *Партизани су приликом ослобођења Ужица 1941. из филијале Народне банке преузели велике износе новца, који је једним делом био у сребрним кованица. Заплењена количина пара није тачно позната, ни поуздана судбина сребрњака које су партизани понели са собом после повлачења преко Златибора. Записана усмена сведочанства, често једини историјски извор, дају различите податке, али увек потврђују да су партизани све до половине 1943. користили сребрни новац из Ужица. Транспорт, сакривање, крађа и трагање за сребрњацима представљају истинску ратну реалност испуњену драматичним и суровим догађајима која је у сећањима савременика с временом смештена у оквире традиционалних прича о „изгубљеном благу“.*

Кључне речи: *новац, сребро, окупација, партизани, четници, Ужице, Златибор, „изгубљено благо“.*

Новац је у модерно доба постао незамењив као средство размене, чувар материјалних вредности и обрачунска јединица. Такву улогу паре имају и у рату упркос нередовном стању друштва и општој несигурности. Ипак, није све као у мирнодопско доба. Велика материјална разарања и поремећај друштвених структура условљавају пад поверења у папирну валуту, као у случају окупиране Србије у Другом светском рату. То је разлог што су током окупације златне и сребрне кованице поново постале најпоузданије средство размене. Такво искуство имао је и југословенски партизански покрет, који је најзначајнији центар током устанка 1941. године формирао у западној Србији. Слободну територију са средиштем у Ужицу квислиншка пропаганда Недићеве владе под контролом

Немаца називала је „Ужичка комунистичка република“, што је касније постао општеприхваћен назив.¹

Пошто је један део новца који су партизани имали у Ужицу био од сребра, модеран однос према парама мешао се са традиционалним начинима чувања, транспорта, сакривања, крађе и доживљаја материјалног „блага“. Поред тога, и сама физичка природа сребрних кованица условила је стварање „традиционалног“ односа према новцу, који је имао и апстрактну и стварну материјалну вредност племенитог метала, те реалнији предметни изглед (тежину, облик, габарите) у односу на обичну папирну валуту, која је у суштини ипак само шарена хартија. Све је то условило да се прича о сребру Ужичке републике једним делом смести у повести о „изгубљеном благу“ где се меша фактографско и фикцијско. Благо је у таквим причама увек неодређене величине, а сан о огромној и неслућеној материјалној добити условљава магичну привлачност закопаних драгоцености.²

Реконструкција многих догађаја везаних за сребро Ужичке републике могућа је само на основу забележених сећања, која надопуњују писане изворе. Орална историја није увек поуздана, али је за многе теме незамењива, јер иза највећег боја догађаја не остају писани трагови. Усмена сведочанства чине да наш доживљај прошлости буде живописнији и емотивнији, што је важно, јер историја као предмет свог проучавања никако нема само догађаје, структуре и обрасце понашања већ и начине њиховог доживљавања и сећања у машти, што је на свој начин такође реалност.³

Поред тога, саставни део нашег доживљаја прошлости јесу и гласине, комплексне и шифроване вести. Гласине не морају нужно да буду нетачне, али су зато увек актуелне. Оне се посебно везују за војне сукобе, јер рат ствара мешавину опасности и несигурности у којој питања, нагађања и информација у облику претпоставки могу невероватном брзином да пројуре регионима и народима.⁴

¹ Glišić, Venceslav, *Užička republika*, Beograd, 1986, str. 8. (u daljem tekstu: Glišić, V., *Užička republika...*).

² Karanović, Zoja, *Zakopano blago – život i priča*, Novi Sad, 1989, str. 15–18, 33–34, 87, 92, 111, 117.

³ Томпсон, Пол, *Глас прошлости: усмена историја*, Београд, 2012, стр. 36–37, 93–94, 133, 175, 185.

⁴ Nojbauer, Hans–Joakim, *Fama: istorija glasina*, Beograd, 2010, str. 9, 11–14, 114–115, 117, 243; Капферер, Жан–Ноел, *Гласине: најстарије средство информисања на свету*, Сремски Карловци, Нови Сад, 2016, стр. 42–45, 65.

Количина сребрног и папирног новца који су запленили партизани у Ужицу 1941. године

Непосредно пред Други светски рат Краљевина Југославија настојала је да многим мерама задржи монетарну стабилност и поверење у динар. Зато је после 1937. отковано 25.000.000 примерака апоена од 20 динара у сребру и 16.000.000 примерака апоена од 50 динара у сребру (укупно 160.500 тона метала).⁵ Кованице од 50 динара тежиле су 15, а од 20 динара девет грама. Званично, у њима је било 75% чистог сребра. Поред тога, у плаћању је коришћен и старији сребрни новац мањих номиналних вредности и тежине. Један део тог новца остао је у оптицају и после окупације, док су друге количине предвиђене за евакуацију запленили Немци, Италијани и усташе, који сребрњаке нису користили у платном систему, већ су их третирали као „обично“ сребро.⁶

Метални новац Краљевине Југославије представљао је велики „рудник“ племенитих метала за окупаторе. То је био разлог што су Немци донели одлуку да на подручју окупационог подручја Србије после 19. марта 1942. престаје важност кованица од сребра и никла, и да је њихово коришћење у плаћању кажњиво.⁷ Ипак, и поред свих репресивних мера, људи су у свом поседу задржали огромне количине металног новца од сребра, сматрајући да су им у условима окупације такве паре вредније од папирне валуте.⁸

Вредност сребрног новца добро су разумели окупатори и квислинзи. Тако су усташе у Мостару после Априлског рата 1941. заплениле 71,31 тону чистог сребра (кованице, шипке и полуге), али су убрзо цео товар морали да предају Италијанима. Немци су са окупационог подручја Србије повукли из оптицаја, однели у Немачку и претопили 120.860,25 килограма сребра добијеног од кованица. Пред крај окупације однели су и 837,09 килограма сребра у полугама. Усташе су са подручја НДХ прикупиле два вагона (20 тона) кованог сребрног новца Краљевине Југославије, који је потом транспортован у Швајцарску.⁹

Један део сребрног новца није евакуисан током Априлског рата са подручја Србије, чиме је избегнут први талас пљачке. Филијала Народне банке у Ужицу

---

⁵ Бецић, Иван, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд, 2012, стр. 410–414.

⁶ Угричић, Миодраг, *Новац у Југославији за време Другог светског рата с нарочитим освртом на методе финансирања окупације*, Београд, 2000, стр. 18, 83–84, 140, 142–147. (у даљем тексту: Угричић, М., *Новац у Југославији...*).

⁷ Аноним, „Југословенски ковани новац од сребра и никла престаје да важи“, *Обнова*, 14. март 1941, стр. 7.

⁸ Угричић, М., *Новац у Југославији...*, стр. 141–142.

⁹ Живковић, Никола, *Пљачка злата и културних добара у Југославији 1941–1945*, Београд, 1994, стр. 46–49; Угричић, М., *Новац у Југославији...*, стр. 18, 83–84, 140, 142–147.

задржала је око 55.000.000 динара. Када су крајем септембра 1941. године партизани преузели власт у граду, запленили су и новац из трезора банке.¹⁰

Према сачуваној документацији филијала Народне банке имала је нешто мање новца. Приликом повлачења Немаца из вароши власт су краткотрајно преузели четници Ђекића и Ћосовића (Боже Јаворца), који су били изван контроле пуковника Михаиловића. Њима је из банке исплаћено око 1.500.000 динара (Јаворац је узео милион динара), после чега су отишли да ратују против усташа у Вишеграду. После уласка партизана у банку, у њеном трезору је остало 52.642.233 динара. Партизани су одмах из банке узели 6.397.800 динара, при чему нико није потписао признаницу за тај новац, чија је даља судбина потпуно непозната. Тако је у каси остало „само“ 46.244.433 динара. У питању су биле папирне новчанице и сребрни ковани новац (9.391.400 динара). Одмах после уласка у град, партизани су поред новца, из филијале Народне банке преузели и неутврђене износе пара из Хипотекарне банке, Пореске управе и финансијског одељења управе Дринске бановине, те новац из других локалних банака и комуналних установа.¹¹

Партизани нису имали проблеме приликом преузимања новца у ослобођеном Ужицу. Михаило Трифуновић, бан испоставе Дринске бановине у Ужицу, мирно је предао власт и паре партизанима. Такав став имала је и већина житеља вароши, и официри са Равне горе, који су у то време (23. септембар 1941) били за сарадњу са партизанима.¹² Трифуновић је за време партизанске владавине у Ужицу више пута хапшен, али ипак није посебно прогањан и сачувао је главу.¹³

Није потпуно јасно колико су тачно новца партизани запленили у ослобођеном Ужицу. Током трајања социјалистичке Југославије непрекидно је понављан податак о 55.000.000 динара.¹⁴ Недићева пропаганда најпре је говорила о 50.000.000 динара и „милионским сумама“ из осталих установа у

¹⁰ Живковић, Никола, „Прикупљање злата, сребра и новца у Ужицу и његов транспорт за Никшић 1941. године“, у: *Ужички зборник*, 4, 1975, стр. 237. (у даљем тексту: Живковић, Н., „Прикупљање злата...“).

¹¹ Спасојевић, Александар Кале, „Колико је Ужички народноослободилачки одред преузео новца у филијали Српске народне банке у Ужицу септембра 1941. године“, *Ужички зборник*, 9, 1980, стр. 293–300.

¹² Кораћ, Манојло *Између Драже и Недића*, Крагујевац, 2015, стр. 24–30. (у даљем тексту: Кораћ, М., *Између Драже и Недића...*).

¹³ Аноним, „У ослобођеном Ужицу“, *Ново време*, 10. децембар 1941, стр. 3.

¹⁴ Марјановић, Јован, „Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941 godine“, *Istorija 20. Veka*, 1, 1959, str. 208; Марковић, Живота, *Партизанско–четнички односи и привремена сарадња у Србији 1941. године*, Ужице, Београд, 2010, стр. 313.

граду.¹⁵ Јосип Броз Тито се сећао како су партизани у Народној банци затекли око 60.000.000 динара, од тога 12.000.000 у сребру.¹⁶ Суму од 60.000.000 динара бележи и Родољуб Чолаковић.¹⁷ Исти износ објављен је и у окупационој штампачи почетком 1942. године.¹⁸ Тако је запамтио и Манојло Кораћ, најпре Дражин официр, а потом Недићев начелник округа, с тим што су партизани поред 60.000.000 динара, које су узели у Ужицу, запленили још 20.000.000 динара из пореских управа и државних надлештава у самом Ужицу, затим у Бајиној Башти, Косјерићу, Чајетини, Пожеги, Ариљу, Ивањици, Гучи и Чачку.¹⁹ Према сећању Јакше Ђелевића (првог ађутанта пуковника Михаиловића на Равној гори), партизани су у Ужицу запленили укупно 79.000.000 динара.²⁰ Слична су и сећања преживелих партизана, који памте Титову изјаву да је у Ужицу заплењено 75.000.000 динара.²¹

Према подацима које је имао Стеван Жутић, начелник финансијске управе Дринске бановине, у Ужицу 1941, партизани су из његовог надлештва узели 372.000 динара, а из Пореске управе милион динара. Он није имао тачне информације за друге установе у граду, али је „чуо“ да су партизани из филијале Народне банке узели 50.000.000 динара, док је по вароши кружила гласина како је у целом Ужицу заплењена чак милијарда динара.²²

Милован Ђилас је 12. маја 1944. совјетским званичницима у Москви саопштио како су југословенски партизани у Ужицу 1941. запленили 45.000.000 рубаља.²³ Остаје отворено питање по ком курсу је Ђилас обрачунавао динаре и рубље. Током рата партизани су курс динара према рубљи рачунали у односу

¹⁵ Б.М., „У приземљу суда у Ужицу, комунисти су зазидали 60 живих људи“, *Обнова*, 11. децембар 1941, стр. 5.

¹⁶ Broz, Josip Tito, „Sećanja iz dana oslobodilačkog rata i revolucije“, у: *Četrdeset godina: zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knj. 5, 1941–1945*, Београд, 1961, стр. 11.

¹⁷ Чолаковић, Родољуб, *Записи из ослободилачког рата II*, Сарајево, Београд, 1966, стр. 20. (у даљем тексту: Чолаковић, Р., *Записи...*).

¹⁸ Бијелић, Вл., „Перипетије комунистичке владавине у Ужицу“, *Ново време*, 1. јануар 1942, стр. 3.

¹⁹ Кораћ, М., *Између Драже и Недића...*, стр. 98.

²⁰ Ђелевић, Јакша В., *Први Дражин ађутант Јакша В. Ђелевић: допринос историји Равногорског покрета*, пр. Биљана Ј. Ђелевић, Виндзор, Канада, 1993, стр. 86. (у даљем тексту: Ђелевић, Ј., *Први Дражин ађутант...*).

²¹ Вујковац, Михаило, „Врховни штаб био је у Толисавцу“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 183.

²² Војни архив Београд, Недићева архива, К20А, Ф–4, Р 44, Записник са саслушање Стевана Жутића. Најсрданије се захваљујем колегиници др Наташи Милићевић која ми је несебично уступила овај докуменат.

²³ *Москва – Србија, Белград – Русија: сборник докумената и материјала. Том 4, Русско–сербские отношения. 1917–1945 гг.*, пр. Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александр Силкин, Београд, Москва, 2017, стр. 466.

10:1, што би значило да је питању предратни курс валута.²⁴ Ако су сви претходни наводи тачни, онда су партизани 1941. запленили 450.000.000 динара, што је огромна сума. Ипак је вероватније да је Ђилас курс динара и рубље рачунао у односу 1:1.

Партизанска заплена новца у Ужицу није била тајна за тадашњу јавност западне Србије. Вест се брзо прочула, али је преношена у облику гласине како у трезору Народне банке има „око пола милијарде динара у новцу, али да трезор не може да се отвори сем експлозивом „а њиме могао би се и новац уништити“.²⁵

Разне општинске службе и надлештва у окупираној Србији заиста су имале доста новца, чије је преузимање био је један од основних задатака свих партизанских одреда током устанка.²⁶ Заправо, почетне акције партизанских одреда биле су усмерене ка деструкцији окупационе управе, што је подразумевало и разарање финансијског система.²⁷

Поред Ужица, партизани су у многим другим местима запленили велике количине пара, као у случају Бајине Баште, где су узели милион динара из Пореске управе.²⁸ У околине Велике Планае, почетком октобра 1941, из локалних установа узели су два милиона динара.²⁹ Почетком септембра 1941. код Сврљига су из Пореске управе и Општине узели 2.300.000 динара.³⁰ Заплене нису увек биле милионске, али је и у мањим сеоским општинама узимано доста пара. Тако је у лето 1941. у општини Каменица у Азбуковици заплењено 188.500 динара. Највећи део те суме упућен је Централном комитету КПЈ, који се налазио у окупираној Србији.³¹

Партизани су систематски сакупљали паре на свим просторима где су дејствовали, који су потом слали не само Централном комитету већ и окружним комитетима. Велики део новца остао је и у обичним војним јединицама, као у случају партизанског одреда у околини Пожаревца, који је пред пропаст устанка,

²⁴ *Односи Југославије и Русије (СССР): 1941–1945: документи и материјали*, пр. Бранко Петрановић, Београд, 1996, стр. 568.

²⁵ Јоксимовић, Славко Ј., *Дневник 1941–1944*, пр. Недељко Јешић, Пожега, 2005, стр. 45.

²⁶ Чолаковић, Родољуб, *Записи...II...*, стр. 61.

²⁷ Станковић, Миливоје, Миљанић, Гојко, „Руковођење народноослободилачком борбом у Србији 1941–1945. године“, у: *Руковођење народноослободилачком борбом и револуцијом у Србији: 1941–1945: Зборник радова са тематске расправе одржане 11. и 12. маја 1988*, Београд, 1988, стр. 27.

²⁸ Чолаковић, Родољуб, *Записи...I...*, стр. 203.

²⁹ Девић, Немања, *Смедеревски крај у Другом светском рату*, Београд, 2015, стр. 97.

³⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 12. Knj. 1, Dokumenti Nemačkog Rajha 1941*, Београд, 1973, стр. 354. (у даљем тексту: *Zbornik dokumenata...Tom 12. Knj. 1...*)

³¹ *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 1, (6. april – 15. septembar 1941)*, пр. Radomir Vujošević, Београд, 1985, стр. 188.

крајем 1941. године, имао око 1.500.000 динара.³² Било је и великих губитка новца. Тако су усташе 4. августа 1941. у Зворнику ухватиле тројицу партизана са великим количинама пропагандног материјала, али и милионом динара.³³

Иако су запленили огромне паре, партизани су на слободној територији у западној Србији расписали и зајам. Тако су у Чачку од становништва на име зајма узели 620.463 динара, а у Горњем Милановцу зајам је расписан на десет милиона динара (није познато колико је прикупљено).³⁴ Поред тога, у „недељи све за фронт“ партизани су такође прикупили доста новца. Тако је ариљски срез дао 12.000, пожешки 200.000, а рачански 80.000 динара.³⁵ Истовремено постојао је и неформални притисак на богатије појединце да „добровољно“ уплате десетине хиљада динара.³⁶ Партизани су били свесни да је давање прилога само допунски део њихових укупних финансијских средстава, те да нема неку већу економску улогу. Међутим, подстицањем људи да дају прилоге покушано је ширење утицаја у народу, и стварање „политичког капитала“ ангажовањем што већег броја особа у помоћи партизанској борби.³⁷

У појединим местима партизани нису успели да се домогну свих пара. На пример, у Чачку су службеници Дирекције шума сакрили 400.000 динара из касе, док су партизани и четници узели између 250.000 и 300.000 динара. Одређене суме чували су и други државни чиновници. Тако је општински благајник у Чачку Драгомир Минић (отац народног хероја Милоша Минића), почетком децембра 1941. године (када је варош поново пала под окупациону власт) Недићевим државним органима предао укупно 321.161,65 динара у новцу и 64.500 у хартијама од вредности.³⁸

Партизани су на подручју окупиране Србије сасвим је извесно запленили велике паре. Поређења ради, Немци су после 15. августа 1941. тражили да им Србија сваког месеца плаћа најмање 130.000.000 динара на име контрибуције,

³² Историјски архив Београда, Управа града Београда, Специјална полиција, Д-1272, саслушање Вере Милетић

³³ Vukčević, Slavko, „Otpor u okupiranim gradovima Jugoslavije i savjetovanje u Stolicama“, u: *Vojnopolitičko savetovanje u Stolicama: značaj i posledice za NOP*, Beograd, 1980, str. 411.

³⁴ Пантелић, М., Маринковић, Р., Радован М., Никшић, Владимир, *Чачански народно-ослободилачки партизански одред „Др. Драгиша Мишовић“*, Чачак, 1982, стр. 161, 258. (у даљем тексту: Пантелић, М., Маринковић, Р., Никшић, В., *Чачански...*).

³⁵ Vukotić, Jovan, *Stvaranje i uređenje slobodnih, teritorija u NOR-u*, Beograd, 1981, str. 157.

³⁶ Кораћ, М., *Између Драже и Недућа...*, стр. 98.

³⁷ Lazić, Dušan, „Narodnooslobodilački odbori u Sremu“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 10*, Beograd, 1975, str. 336–369.

³⁸ Народни музеј Чачак, Архивска збирка Претстојништва градске полиције Чачак 1941–1944, Кривични испит над Ненадом Николићем; Уверење Градског поглаварства у Чачку Драгомиру Минићу, бр. 956, 975, 3551 (7620).

да би та сума до краја године порасла на 300.000.000 динара.³⁹ Истовремено буџетска средства за целокупну жандармерију у другој половини 1941. износила су 42.500.000 динара.⁴⁰ То није био мали новац, јер је окупирана Србија од јула до краја децембра 1941. прикупила само 38.061.708 динара у Фонд за збрињавање избеглица и обнову Смедерева.⁴¹

Величина заплењеног новца може се одредити и поређењем са укупном новчаном „масом“ и ценама других новчаних јединица. Немци су сматрали да је у лето 1941. у окупираној Србији било око седамнаест милијарди динара. Рачунали су и са приспећем новца из других делова некадашње заједничке земље.⁴² Ипак, током 1941. замењено је само 6.700.000.000 југословенских динара у окупационе „српске“ динаре (по курсу 1:1), а до краја окупације још око 100.000, укупно 6.800.000.000 динара.⁴³

Почетком јуна 1941. окупациона власт утврдила је званичну цену племенитих метала. Један грам чистог злата плаћао се 55,80 динара.⁴⁴ Дакле, један „наполеон“, златник вредан 10 франака (тежина 3,23 грама), плаћао се по званичном курсу 180 динара. Слободно тржиште давало је вишеструко већу цену од те цене. Крајем 1941. у Београду се „на црно“ за „мале наполеоне“ (10 франака – 3,23 грама) добијало 1.400, а за „велике“ (20 франака – 6,45 грама) од 2.600 до 2.700 динара.⁴⁵ Поређења ради, 28. децембра 1941. у Београду се килограм кромпира продавао за осам динара, а метар кубни дрва (иструганих, исцепаних и унетих подрум) коштао је 1.000 динара.⁴⁶

„Договор“ партизана и четника о подели заплењеног новца

Преговори партизана и четника пуковника Михаиловића (ЈВуО) у јесен 1941. године имали су више фаза. Били су то покушаји стварања заједничке политике која би подразумевала обједињавање борбе против окупатора и

³⁹ Живковић, Никола, „Контрибуције у Србији 1941–1944. године“, *Ужички зборник*, 22, 1993, стр. 75–76.

⁴⁰ Божовић, Бранислав, *Специјална полиција у Београду: 1941–1944*, Београд, 2014, стр. 56.

⁴¹ Неђић, Милан Ђ., „Српско милосрђе“, *Српски народ*, 6. март 1943, стр. 1.

⁴² Нојхаузен, Франц, „Немачка воља за обновом јамчи за нову валуту Србије“, *Ново време*, 4. јун 1941, стр. 1.

⁴³ Угричић, М., *Новац у Југославији...*, стр. 104.

⁴⁴ Аноним, „Оснивање српске новчаничне банке“, *Ново време*, 4. јун 1941, стр. 3.

⁴⁵ Nedeljković, Saša, *Srpska narodna banka: istorijsko–antropološki ogledi o finansijskom kriminalu i finansijskom nacionalizmu*, Београд, 2014, стр. 37.

⁴⁶ *Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944: искуство једног Београђанина [Драгутина Ранковића]*, пр. Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, Београд, 2012, стр. 99.

организовање власти на ослобођеној територији. Према интерпретацији споразума у Брајићима (26. октобар 1941), која је објављена у време социјализма, штабови партизана и четника требало је да од заплењеног новца из филијале Народне банке у Ужицу добију по пет милиона динара, а да се преостала сума подели избеглицима.⁴⁷ Услед почетка грађанског рата овај договор никада није остварен.

Партизани су и пре преговора један део заплењеног новца трошили за своје потребе. На пример, чиновницима у Ужицу повећали су плату за 25%, а наднице радницима исплаћиване су редовно. Истовремено укинута су многа пореза, проглашен је мораторијум на све дугове грађана, дељене су паре сиротињи.⁴⁸

Колико су тачно новца требало да поделе два покрета отпора ипак није у потпуности утврђено, јер многа сећања говоре да је у питању била вишеструко већа сума од пет милиона динара, односно укупно десет милиона предвиђених за деобу. Према Јакши Ђелевићу, споразум је подразумевао да партизани четницима испоруче 20.000.000 динара.⁴⁹ Слична су и сведочења америчких официра послатих у мисије код партизана крајем рата, којима је сам Тито говорио да је четницима нудио 25.000.000 динара, али да споразум није спроведен због „четничке издаје“.⁵⁰

Подаци из совјетских докумената говоре да је Москва већ 1941. имала информације да је проблем Титовог задржавања огромних количина заплењеног новца из трезора ужичке филијале Народне банке био један од важних чинилаца за разлаз и сукоб два покрета отпора у западној Србији.⁵¹ У сваком случају, финансијска независност комуниста и партизана омогућила им је много снажнију позицију у односу на конкурентски ројалистички покрет отпора.

Михаиловићеви четници (ЈВуО) током устанка 1941. нису имали новац. Ослањали су се на помоћ из иностранства, која је долазила од југословенске мисије у Турској, затим на добровољне прилоге богаташа у окупираној Србији, потом и на новац Недићеве окупационе владе. Британци су тек почетком новембра 1941. послали прве мале суме новца (181 златник и 4.456 долара). Сви канали за добијање пара били су оптерећени великим „губицима“ (узимање провизија за пренос новца и обичне крађе), а потом и политичким условљавањима.⁵²

⁴⁷ Glišić, V., *Užička republika...*, str. 204–205.

⁴⁸ Марковић, Живота Р., *Народноослободилачки одбор у Ужицу 1941. године*, Титово Ужице, 1976, стр. 72–73, 79–82.

⁴⁹ Ђелевић, Ј., *Први Дражин ађутант...*, стр. 86.

⁵⁰ Huot, Louis, *Оруђе за Тита*, Zagreb, 1981, str. 204.

⁵¹ Симић, Перо, *Дража: смрт дужа од живота*, Београд, 2012, стр. 123.

⁵² Тимотијевић, Милош, *Злато четника и партизана-деконструкција једног мита: финансије и отпор окупатору у Србији и Југославији 1941–1945*, Београд, 2018, стр. 67–90.

Евакуација сребра из Ужица на Златибор

Огромне количине папирног и сребрног новца које су партизани запленили у Ужицу имале су занимљиву судбину, при чему није јасно колико су тачно пара понели са собом у повлачењу. Према званичној историографији из доба социјализма, сребрњаке су после повлачења партизана са Златибора запленили Немци и четници.⁵³ Судбина „партизанског блага“ била је ипак много компликованија.

Непосредно пред повлачење из Ужица један део новца дељен је мањим јединицама. Тако је Тито милион динара дао и Љубићкој чети Чачанског партизанског одреда, која је била код Ужица приликом повлачења партизана из града.⁵⁴ Партизани су три милиона динара оставили и код својих повереника у околини Пожеге.⁵⁵ Благајник НОО Ужица је два дана пред повлачење из града члановима партизанске милиције оставио шест милиона динара.⁵⁶

Александар Ранковић је током повлачења преко Златибора код себе имао ранац са великим количинама новца који је делио болничарима и рањеницима које су оставили на Златибору (Немци су их касније убили). Сваки рањеник и многе избегле жене са децом добили су по 1.000 динара. Лекари су рањеницима и пре тога давали сребрне „петобанке“.⁵⁷ Друга сведочења говоре о подели 4.000 динара по особи.⁵⁸ Поједини лекари и болничарке покушали су да један број рањеника сакрију код сељака чије су куће биле дубље у шуми, при чему су им давали новац као награду.⁵⁹

Папирни новац није било тешко транспортовати, делити и сакривати. Сасвим друга ситуација била је са сребрним кованицама. Постоје различити подаци колико су партизани запленили сребра, која се крећу од девет до дванаест милиона динара (Броз). Ако су Титова сећања тачна и ако су то били апоени од 50 динара, онда је маса кованица била тешка 36 тона. Наравно, највероватније да су у питању били апоени различите вредности, а тиме и тежине, па је маса

⁵³ Живковић, Н., „Прикупљање злата...“, стр. 237.

⁵⁴ Пантелић, М., Маринковић, Р., Никшић, В., *Чачански...*, стр. 282.

⁵⁵ Радовановић, Јован Р., *Пожега у НОР-у и револуцији*, Пожега, 1986, стр. 179.

⁵⁶ Стефановић, Раденко, „Био сам одборник Народноослободилачког одбора у Ужицу“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 441.

⁵⁷ Младеновић, Михаило, „Рањавање од експлозије у трезорима“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 492–493; Мештеровић, Ђуро, „Био сам партизански лекар“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 532; Nikoliš, Gojko, *Korijen, stablo, pavelina: memoari*, Zagreb, 1981, стр. 338–342.

⁵⁸ Ђенић, Милисав Р., *Дани смрти и ужаса: стрељање рањеника на Златибору*, Титово Ужице, 1987, стр. 29. (у даљем тексту: Ђенић, М., *Дани смрти и ужаса...*).

⁵⁹ Svetković, Vita, „Ubijanje ranjenika na Zlatiboru“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 21*, Beograd, 1975, str. 249.

кованица можда била лакша (или тежа), што је важна чињеница због проблема транспорта металног новца.

Према сачуваним сећањима, било је укупно пет транспорта новца. Први је организован већ 10. октобра 1941, када су партизани са два камиона изнели новац из банке у Ужицу и одвезли га на Златибор.⁶⁰ Извори за тај податак у литератури нису наведени, па је можда у питању сећање на неки од транспорта који су организовани у каснијем периоду, непосредно пред пад Ужичке републике.

Други транспорт сребрњака организован је 10 дана пре уласка Немаца у Ужице (29. новембар 1941). Новац је закопан на месту званом „Око“ на Златибору. Новац није остао на тој локацији. Пошто је постојала опасности да сребро буде пронађено, сандуци су ноћу ископани и потом камионима транспортовани до села Драглице. Одатле је требало да се даље пребацују воловским колима, јер није било пута, али је само половина сандука спасена због брзог наступања Немаца.⁶¹ Према сећању партизана који су били у Драглици, камиони са сребром преноћили су у селу, да би тек следећег дана у зору организовало пребацивање воловским колима.⁶²

Трећи транспорт сребрног новца из Ужица на Златибор (спакованог у 96 сандука) организован је у ноћи између 27. и 28. новембра 1941. године. Пребацивање је изведено једним камионом марке „бисинг“, носивости седам тона. Акцијом је командовао Иван Мачек. Према сећањима савременика, и тај новац био је закопан код „Ока“.⁶³

Четврти транспорт сребрњака из Ужица организован је у поподневним часовима 28. новембра 1941, под директном командом Јосипа Броза Тита и Слободана Пенезића Крцуна. Новац је спакован у два камиона у чијој пратњи је поред возача, било и седам партизана, међу њима и Јурица Рибар. Новац је у вечерњим сатима смештен у подрум виле адвоката Аце Павловића на Златибору. Сутрадан, 29. новембра 1941, транспорт је у поподневним сатима камионима пребачен преко Борове Главе, и закопан код Рзава на месту званом Јокина ћуприја. Земља је била тврда због мраза, тако да партизани нису стигли да сакрију све сандуке испред Немаца који су брзо надирали. Новац су потом камионима некако довели до села Драглице, а сандуке су наставили да носе на леђима. Због непрекидних немачких напада и митраљирања, људи су бацали сандуке из

⁶⁰ Угричић, М., *Новац у Југославији...*, стр. 166.

⁶¹ Стаматовић, Милан, „Архива је пре повлачења спаљена“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 607–608.

⁶² Вукосављевић, Миодраг, „Повлачење преко Златибора“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 587–588.

⁶³ Живановић, Милосав, „Милош-Јагодинац“, „На стражи пред Врховним штабом у Ужицу“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 274. (261–275.)

којих се сребрни новац расуо по ливадама. Из тог транспорта пренето је само неколико цакова папирног новца преко Увца.⁶⁴

Нека друга сведочења говоре да су у том транспорту била 103 сандука, појединачне тежине 60 килограма (укупно 6,18 тона). Један део тог сребра закопан је на пола пута од Јокине ћуприје до Водица, на месту званом Луке, одмах до реке Рзав. Због напада Немаца, у ископану рупу стављен је само део сандука, преко којих је бачена једна мртва „рага“, а затим је све затрпано земљом. На оближњем бору урезан је крст као ознака где је новац закопан.⁶⁵

Према сачуваним сећањима Владимира Дедијера, пренос сребра (100 сандука) из виле Павловића организован је по наређењу Едварда Кардеља у најмање још једном правцу. Тако су Владимир Дедијер, Јурица Рибар и Бора Барух, са „12 пробраних другова“, сандуке пренели 15 километара од „Краљевих вода“ према Боровој Глави. Сребрњаци су закопани стотину корака од пута. Посла је било доста, радило се целу ноћ по хладном времену.⁶⁶

Према казивању Владимира Дедијера, сваки сандук тежине 60 килограма имао је 100.000 динара у сребру. Сребро није дуго остало на локацији о којој говори Дедијер. Убрзо је донета одлука да се они преместе (17 је пренето до Рзава, док су 34 остала). Један број сандука закопаних на Златибору, према овом сведочењу, остао је сакривен све до краја рата.⁶⁷

Ако су ови наводи тачни (103 сандука укупне тежине 6,18 тона и укупне номиналне вредности 10.300.000 динара), транспорт је имао сребрњаке различитих вредности и тежина, јер 100.000 динара у сребру (колико је вредео новац у једном сандуку тежине 50 килограма) у апоенима од 50 динара треба да тежи 300 килограма.

Пети транспорт сребра из Ужица на Златибор организовао је Милован Ђилас, који је лично камионима превозио сребро у двадесетак сандука. Акција закопавања тог сребра организована је такође у селу Драглица (из контекста се види да је акција изведена ноћу, пред зору), на „упамтљивом месту“ крај једне „речице“. Ђилас је лично носио сандуке. Пошто је већ падао снег, трагови возила, људи и копања брзо су нестајали. По Ђиласовом сведочењу, сваки сандук био је тежак 50 килограма.⁶⁸

⁶⁴ Ковачевић, Остоја, „Из Ужица с благом Народне банке“, у: *Ужичка република: записи и сећања* 2, Титово Ужице, 1983, стр. 612–616.

⁶⁵ Ђенић, М., *Дани смрти и ужаса...*, стр. 14–16.

⁶⁶ Дедијер, Владимир, „Наше повлачење из Ужица“, у: *Ужичка република: записи и сећања* 2, Титово Ужице, 1983, стр. 988.

⁶⁷ Dedijer, Vladimir, *Dnevnik: 1941–1944. [Knj. 1], [Od 6. aprila 1941. do 27. novembra 1942.]*, Rijeka, Zagreb, 1981, str. 65–66, 424. (u daljem tekstu: Dedijer, V., *Dnevnik: 1941–1944. [Knj. 1]...*).

⁶⁸ Đilas, Milovan, *Revolucionarni rat*, Beograd, 1990, стр. 134–137. (u daljem tekstu: Đilas, M., *Revolucionarni rat...*).

Постоји много сведочанстава о пребацивању сребра из Ужица која се делимично преклапају и надопуњују. Можда говоре о истим догађајима на различите начине, али ипак не откривају потпуну слику о томе колико је сребра сакривено, а колико изгубљено. У сваком случају многобројни транспорти новца били су реалност иако није потпуно јасно колико их је тачно било и где је све новац скриван, а затим поново премештан на безбедније локације.

Та дешавања свакако нису могли да остану тајна, јер је су многи савременици запамтили догађаје везане са транспорте сребра, које су у свом сећању смештали у сличне акције сакривања другог материјала који је био „непотребан“ терет у даљем повлачењу пред офанзивом Немаца.⁶⁹

Пљачка сребрног новца на Златибору

Један део партизанског новца смештеног у сандуке и џакове запленили су Немци, који су покупили и кованице расуте по ливадама.⁷⁰ Извештаји немачке комаде су 3. децембра 1941. регистровали „откривање“ једне „војне касе“ на Златибору са 1.800.000 динара.⁷¹

Када је у питању товар који је закопан испод мртве „раге“ поред Рзава, он је остао сакривен током зиме, јер је велики снег прекрио трагове закопавања. У пролеће су бујице однеле земљу испод које су се указале кости коња, што је убрзо пробудило радозналост мештана.⁷²

Слично је било и са неким другим локацијама где је закопано сребро, или су то можда различита сведочанства о једном истом догађају. Ђилас у својим сећањима говори како је транспорт који је он закопао остао сакривен следеће две године, да би тек услед великих киша уследила ерозија земљишта, што је сандуке поново донело на светлост дана. Тада су на откривено „благо“ навалили околни сељаци и разграбили сребро.⁷³

Новац код Рзава случајно је открио чобанин Александар Јечменица, који је потом са оцем Вучетом воловским колима, ноћу, однео највећи део сребра. Сазнање о новцу затим су поверили Пају, Стојану и Илији Марјановићу, који су с њима одвезли остатак сребрних пара. Ненадано стечено „благо“ сакрили су по ђубриштима, њивама и подрумима својих домаћинстава у Доброселици. Тајну су добро чували, новац нису смели да троше, све док малолетни Александар Јечменица није мобилисан у четнике, који су тако сазнали за сребро. Убрзо су

⁶⁹ Зечевић, Влада, „Друг Тито се још није вратио“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 559.

⁷⁰ Ђенић, М., *Дани смрти и ужаса...*, стр. 15.

⁷¹ *Zbornik dokumenata...Tom 12. Knj. 1...*, стр. 698.

⁷² Ђенић, М., *Дани смрти и ужаса...*, стр. 15–16.

⁷³ Ђилас, М., *Revolucionarni rat...*, стр. 134–137.

уследили захтеви да им се повремено исплаћују одређене суме. Ипак, није све предато, већ је неколико сандука остало сакривено све до краја рата. Тада је у село стигла ОЗН-а и преузела остатак „сакривеног блага“.⁷⁴

Према извештају поручника Павла Симића из Врховне команде ЈВуО, од 8. јула 1942, деца су код Доброселице пронашла рупу у којој је било скривено 16 сандука сребрног новца. Сељаци су, према том извештају, до доласка Златиборске бригаде ЈВуО половину новца разграбили. Четници су успели да сачувају „шест до осам сандука“.⁷⁵

За разлику од четника, партизани су веома брзо сазнали да је сребро откривено. Већ у зиму 1942. приметили су већи обим трговине у сребрним динарима код сељака из рејона Доброселице и Драглице. Стога су се вратили преко Увца и „убедили“ сељаке да им предају сандуке. Један део новца већ су били „искрчили“, тако да су спасена само четири сандука.⁷⁶

Пребацивање сребрног новца преко реке Увац

Није најјасније колико су сандука са сребрњацима партизани транспортовали са собом преко Увца у првом таласу повлачења и да ли су уопште успели да у бежању у први мах пренесу кабаст и тежак терет. Сасвим је извесно да су после немачке офанзиве поново дошли у рејон села Драглице и откопали један број сандука, који су потом пребацили у село Радоиња. Многи партизани запамтили су да је било неколико акција ради преношења „неких ствари“ из Драглице.⁷⁷ После одласка Немаца Милован Ђилас је послао једну чету преко Увца да ноћу довуку два сандука сребра који су били сакривени у ђубришту код једне крчме на Златибору.⁷⁸ Ђилас у извештају од 4. децембра 1941. помиње и суму од 300.000 динара које је оставио код неког сељака на Златибору, а која је требало да се пребаци преко Увца.⁷⁹

Према Титовим проценама, партизанима је половина сребрног новца „пропала“ приликом повлачења преко Златибора. Партизани су и поред свих препрека, ипак успели да на различите начине пребаце један део сребрњака. Зна се да

⁷⁴ Ђенић, М., *Дани смрти и ужаса...*, стр. 16.

⁷⁵ Самарџић, Милослав, *Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета*. Књ. 4, Крагујевац, 2007, стр. 110.

⁷⁶ Ранковић, А., *Дневничке забелешке*, Београд, 2001, стр. 207–209. (у даљем тексту: Ранковић, А., *Дневничке забелешке...*).

⁷⁷ Брашанац, Војин, „Кроз Ужичку републику од Крагујевца до Пријепоља“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 401.

⁷⁸ Ђилас, М., *Revolucionarni rat...*, str. 137.

⁷⁹ *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 2, (16. septembar – 31. decembar 1941)*, пр. Здравко Антић, Београд, 1985, стр. 177–178, 285. (у даљем тексту: *Dokumenti.... Knj. 2...*).

је почетком децембра 1941. у селу Радоиња закопано укупно 12 сандука, где је у то време био Врховни штаб.⁸⁰ Место сакривања новца није било безбедно, па су Воја Лековић и Милован Ђилас одлучили да га преместе. Међутим, управо у то време неко је откопао и украо осам сандука, тако да су партизани остали са четири сандука сребрњака на тој локацији. Сумњали су да траг лопова води ка селу Бистрица. Ипак, један део пара остао је сакривен на другим локацијама, јер Ђилас није смео да сав новац носи са својом јединицом. Увек је постојала опасност да се паре у некој борби изгубе. Сакривени новац остао је као резерва за „пролеће и лето“.⁸¹

Паре су биле важне због куповине хране, муниције, оружја и свега што је потребно за једну војску. Тито је већ 11. децембра 1941. из Дренове захтевао да му се допреме два сандука са сребрним парама. Био је свестан да локација у којој је сакривено сребро није безбедна. Наредио је да се сандуци постепено пребацују преко Лима. За Санџачки партизански штаб и борце за које је планирано да се врате у Србију требало је оставити четири сандука. Сличне наредбе дате су и за поделу папирног новца.⁸² Иначе, Тито је био веома незадовољан што су „неки типови“ украли „аљкаво“ затрпане сандуке са сребрним новцем.⁸³

Лопови су понекад долазили и из партизанских редова. Почетком децембра 1941. стрељан је Радош Николић (иначе члан Партије), који је, према Ђиласовом извештају, украо 200.000 динара из Ужичког НОО. Николић је током повлачења био задужен и за ношење сандука са сребрњацима.⁸⁴ „Извесна“ количина новца била је сакривена и у селу Дренова код Пријепоља. Део тих пара, 300.000 динара у сребру, нестао је средином децембра 1941. године „небудношћу бораца који су новац обезбеђивали“. Паре из Дренове украли су у ноћи између 16. и 17. децембра 1941. борци из 3. чете Краљевачког батаљона, која је била у пратњи Врховног штаба. Кривци су касније пронађени и стрељани 11. априла 1942. у Фочи.⁸⁵ Крађа није одмах примећена, па су крадљивци неометано три месеца трошили новац.⁸⁶

⁸⁰ Vujović, Mitar, *Ekonomska služba Vrhovnog štaba NOV i POJ 1941–1945*, Beograd, 1990, str. 148–149, 158–159. (у даљем тексту: Vujović, M., *Ekonomska služba...*.)

⁸¹ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom 2. Knj. 2. Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941–1942*, Beograd, 1954, str. 327–328.

⁸² Broz, Josip Tito, *Sabrana djela. T. 8, 29. novembar 1941 – 17. februar 1942*, ur. Pero Damjanović, Beograd, Zagreb, 1981, str. 5, 187, 223, 272. (у даљем тексту: Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 8...*)

⁸³ Vujović, M., *Ekonomska služba...*, str. 148–149.

⁸⁴ *Dokumenti... Knj. 2...*, str. 252–253.

⁸⁵ Josip Broz Tito, *Sabrana djela. T. 9, 18. februar – 8. april 1942*, ur. Pero Damjanović, Beograd, Zagreb, 1981, str. 234. (у даљем тексту: Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 9...*)

⁸⁶ Dželebdžić, Milovan, *Obaveštajna služba u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Beograd, 1987, str. 51, 281.

Захваљујући пожртвованости Милоша Дивца, у чијој кући је 1941. боравио Врховни штаб, један део новца и архиве остао је и даље сакривен у Дренови. Новац и архиву најпре је сакрио у Шпиљама испод Битовика. После одласка партизана, учинило му се да то место није безбедно, па је „благо“ преместио на неку другу локацију. Дивац је и даље остао везан за партизански покрет, па је у пролеће 1943. активно ометао покушај четника да мобилишу сељаке и пошаљу на фронт ка Неретви. Командант Вук Калаитовић није му опростио јавно помагање партизана, што је условило да четници закољу Милоша са сином Миланом у селу Штиткову. Тако је остала тајна где је Милош Дивац сакрио новац и архиву, који никада нису пронађени.⁸⁷

Један део партизанског сребра остао је и даље закопан у селу Радоиња. До тог „блага“ партизани су покушали да дођу у марту 1942. године. Акција није успела због заседе четника, у којој је рањен и Војо Лековић.⁸⁸ Четници су брзо сазнали да је у Радоињи сакривен сребрни новац. Тукли су многе људе тражећи да им покажу где је склониште. Терали су партизанске породице да подижу патосе у собама, да прекопавају штале, дворишта и њиве. Ипак, и поред свих притисака, новац нису открили. Гласину о закопаном сребру пронео је Михаило Мандић, присталица четника (како тврде сећања партизана), који је са својим синовима за време партизанске владавине успео да ископа један део тог новца, али ту самосталну „акцију“ касније није пријавио четницима, већ је паре задржао за себе. Када су у јесен 1944. партизани поново дошли у те крајеве, успели су да врате мањи део новца који Михаило и његови синови нису потрошили током окупације.⁸⁹

Судбина сребра из Ужица у даљем току рата

Новац је веома важан у функционисању сваке гериле, посебно у традиционално сиромашним крајевима где и без рата настају оскудице. Тито је 22. децембра наредио да се црногорским партизанима дају два сандука сребрњака и 400.000 динара у папиру.⁹⁰ Наређење је извршено, тако да је у Црну Гору упућено стотину килограма сребрног новца и 800.000 динара у папиру. Партизански руководиоци у Санџаку и партизанска болница на Жабљаку добили

⁸⁷ Radaković, Petko, „Vrhovni komandant u partizanskoj Drenovi“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 4*, Beograd, 1975, str. 513.

⁸⁸ Knežević, Danilo, „Sećanja na Sandžak 1941–42“, u: *Četrdeset godina: zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knj. 6, 1941–1945*, Beograd, 1961, str. 130.

⁸⁹ Čuković, Mirko, „Partijska organizacija Nove Varoši i Zlatarska gerila 1942. godine“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 11*, Beograd, 1975, str. 204–205, 211.

⁹⁰ Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 8...*, str. 37.

су по сто хиљада динара.⁹¹ Борци који су преузели сребрњаке у сандуцима код Нове Вароши мислили су да је у питању муниција. После 13 дана марша, по највећој хладноћи и дубоком снегу, стигли су до Гостиља у Црној Гори и новац предали Ивану Милутиновићу.⁹² Партизани су курирском мрежом сребрњаке слали на много места, тако да је из источне Босне једна сума стигла и до Срема.⁹³ Јосип Броз је 28. децембра 1941. наредио и да један партизански батаљон крене према Рогатици са пет милиона динара у папиру.⁹⁴

Структура трошкова била је разноврсна, а у њу су биле укључене и награде за уцењене четнике. Тако је Јосип Броз Тито, 5. фебруара 1942. године, расписао уцену („ко нам их живе достави“) за четничке команданте Радомира Нешковића и Јована Ненадића у висини 10.000 динара у сребру, јер су претходно једног заробљеног партизана продали Италијанима за сандук обичне муниције.⁹⁵ Већ у марту 1942. партизани расписују уцену за четнике Спасоја Дакића и Радослава Ојданића: „Они су обојица као разбојници и народни непријатељи осуђени на смрт и ко их преда Народноослободилачкој војсци, живе или мртве, добиће за свакога по 15.000 динара у сребру.“⁹⁶

Поред новца који су имали после повлачења из Ужица, партизани су у новим борбама приграбили богат плен. Тако су приликом заузећа варошице Рудо запленили 700.000 динара.⁹⁷ Тито је у својим извештајима говорио само о 70.000 динара, и то у различитим валутама.⁹⁸ Суштински, све су то били мали износи, јер после одласка из Србије није било већег прилива готовине, реквизиције су опрезно спровођене да би се задржала наклоност сељака, а трошкови су били свакодневни. Како је то почетком 1942. закључио Милован Ђилас, „финансијски апсолутно не бисмо могли издржати да имамо Крезово благо“.⁹⁹ Истовремено на више места новац је због многих узрока „пропао“, као у случају 170.000 динара у сребру, о којима је 14. маја 1942. из Рудог извештавао Иван Милутиновић.¹⁰⁰ Новац се брзо трошио, што је узнемиравало Тита, који

⁹¹ Crevar, Miloš, Ostojić, Velimir, *Intendantska služba u NOR-u*, Beograd, 1973, str. 376. (u daljem tekstu: Crevar, M., Ostojić, V., *Intendantska služba...*).

⁹² Čagorović, Đuro, „Od Rudog do Gostilja sa tovarom srebra i milionom dinara“, u: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941: zbornik. Knj. 3, pišu učesnici*, Beograd, 1964, str. 885–889.

⁹³ Veselinov, Jovan, „Razvitak narodnooslobodilačke borbe u Sremu“, u: *Ratna sećanja iz NOB: 1941–1942. [Knj. 3]*, Beograd, 1981, str. 52.

⁹⁴ *Dokumenti... Knj. 2...*, str. 285.

⁹⁵ Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 8...*, str. 180, 270.

⁹⁶ Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 9...*, str. 179.

⁹⁷ Crevar, M., Ostojić, V., *Intendantska služba...*, str. 376.

⁹⁸ Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 8...*, str. 91.

⁹⁹ *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 3, (1. januar – kraj februara 1942)*, pr. Zdravko Antonić, Beograd, 1986, str. 313.

¹⁰⁰ *Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 5, (maj–jun 1942)*, pr. Mladen Stefanović, Beograd, 1986, str. 120–121.

је већ 23. фебруара 1942. био свестан значаја стабилног прилива финансијских средстава: „Ако за извјесно вријеме не успијемо освојити опет неку банку, биће нам доста тешко.“¹⁰¹

Истовремено млади партијски активисти ревносно су ширили уобичајену пропаганду комуниста како је у Русији „сва имовина заједничка“, да „свако ради колико може, а да добива на руке све што му треба“, да „нема новца, пореза, среских начелника, жандарма“, да „нема разлике у животу између села и града“, да „комунизам мора завладати у целом свету, па и код нас...“. Сељаци су мирно слушали пропагандне поруке, али у њих нико није поверовао.¹⁰²

Свима је било јасно да се без новца не може, па и партизанским руководиоцима који су на Каменој гори одбацивали „непоуздане“ борце (недисциплиноване, без моралних квалитета и истицања у борби), како би се формирале пролетерске бригаде од провереног кадра. Тој групи „одбачених“ придружени су болесни и исцрпљени. Сви они су издвојени и послати кућама, а многима је одузето и оружје. Заузврат свако је добио по 500 динара.¹⁰³ Партизани су били строги, па је на Каменој гори било и стрељања партизана, посебно ако је у питању била пљачка.¹⁰⁴

На тај начин створене су поуздане војне јединице, али без обезбеђења већих количина новца није било могуће планирати велике покрете и операције без обзира на храброст војника. Када је Јосип Броз Тито 22. јуна 1942. наредио чувени марш пролетерских бригада према Босанској крајини, изричито је штабовима бригада наредио да „добаве“ златни и сребрни новац како би се куповала храна.¹⁰⁵

Борцима су заиста пред тај марш подељене паре за куповину хране. Делило се по пет сребрњака од 50 динара. Тај метални новац имао је вредност која се понекад испољавала на необичан начин. Појединим партизанима ти сребрњаци, које су носили у џеповима, сачували су живот од удара куршума.¹⁰⁶

Четири сандука са сребрним новцем пореклом из Ужица била су саставни део значајних финансијских средстава (папирне паре, златни новац и накит)

¹⁰¹ Broz, J. T., *Sabrana djela. T. 9...*, str. 33.

¹⁰² Kijanović, Milika A., „Kamena gora u Sandžaku 1941. godine“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 6*, Beograd, 1975, str. 453.

¹⁰³ Stanković, Milivoje, „Kako smo postali proleter“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 12*, Beograd, 1975, str. 551.

¹⁰⁴ Миљикић, Милош Мидо, *Ратним стазама Милована Биласа*, Београд, 2011, стр. 121–123.

¹⁰⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 2. Knj. 4, Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942*, Beograd, 1955, str. 396.

¹⁰⁶ Ravić, Stanko, „Sa Zlatarcima od Sutjeske do Bosanske krajine“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 17*, Beograd, 1975, str. 310, 334.

Врховног штаба партизана током целе 1942. године.¹⁰⁷ Према сећањима Милована Ђиласа, партизани су током рата увек са собом носили неколико сандука са сребром из Ужица, сматрајући да им то може помоћи, мада су трговци и сељаци били све неповерљивији према сребрној монети.¹⁰⁸ Александар Ранковић је тврдио да су ти сандуци ношени све до Битке на Сутјесци 1943. године, када је сребрни новац закопан у земљу испод „једне букве“. Сви послератни покушаји да се то сребро пронађе били су узалудни.¹⁰⁹ Пратећи батаљон Врховног штаба је 1943. године закопао два сандука и у Херцеговини, који су после рата ипак „ископани“, и неке друге оставе са сребрњацима.¹¹⁰

Тајна закопаног „партизанског блага“

Партизанска заплена великих количина новца, једним делом у облику сребрњака, у Ужицу и целој западној Србији, заиста је реалност. Количина тих пара никада није тачно утврђена. Највероватније је то сума у висини до 80.000.000 динара, што је био велики износ. Прикупљање и трошење тог новца спада у уобичајене финансијске токове, које ни рат и окупација нису могли да прекину. Новац као средство размене остао је незамењив упркос деловању окупатора и комунистичком идеолошком порицању финансијских инструмената капиталистичког друштва.

Али оно што је значајно у вези с „партизанским благом“ јесте пракса транспорта, сакривања, потом и нових премештања сребрних кованица. Кабасти терет стварао је многе проблеме, од преношења и расподеле, до чувања и крађе. Начини сакривања сребрњака, а затим њиховог тражења, спадају у класичне приповести везане за „изгубљено благо“, што су сандуци са сребрним парама због своје реалне и непромењиве материјалне вредности заиста и били.

Сазнања о овом „блугу“ остала су само у записаним сведочанствима, која по својој приповедачкој структури понављају традиционалне обрасце везане за приче о „изгубљеном блугу“, људској похлепи, злочинима и непрекидном сну о „богаћењу преко ноћи“. Аскетско-мученички дискурс у коме се приказивао партизански покрет био је доминантан, али је поред главног приповедачког тока приказано много епизода и сцена који откривају пригушену људску жељу за материјалним, па и монетарним богатством. Као и у традиционалним причама о „закопаном блугу“, место где је богатство сакривено – остало је тајна.

¹⁰⁷ Belovuković, Milan Deva, „Sa Vrhovnim štabom kroz Bosnu (od maja do decembra 1942)“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 10*, Beograd, 1975, str. 475, 477–479.

¹⁰⁸ Đilas, M., *Revolucionarni rat...*, 134–137.

¹⁰⁹ Ранковић, А., *Дневничке забелешке...*, стр. 209.

¹¹⁰ Dedijer, V., *Dnevnik: 1941–1944. [Knj. 1]...*, str. 67.

Извори

Војни архив Београд, Недићева архива
Историјски архив Београда, Управа града Београда, Специјална полиција
Народни музеј Чачак, Архивска збирка Претстојништва градске полиције Чачак 1941–1944.

Broz, Josip Tito, *Sabrana djela. T. 8, 29. novembar 1941 – 17. februar 1942*, ur. Pero Damjanović, Beograd, Zagreb, 1981. godina.

Broz, Josip Tito, *Sabrana djela. T. 9, 18. februar – 8. april 1942*, ur. Pero Damjanović, Beograd, Zagreb, 1981. godina.

Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 1, (6. april – 15. septembar 1941), pr. Radomir Vujošević, Beograd, 1985. godina.

Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 2, (16. septembar – 31. decembar 1941), pr. Zdravko Antonić, Beograd, 1985. godina.

Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 3, (1. januar – kraj februara 1942), pr. Zdravko Antonić, Beograd, 1986. godina.

Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija: (1941–1945). Knj. 5, (maj–jun 1942), pr. Mladen Stefanović, Beograd, 1986. godina.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom 2. Knj. 2. Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941–1942, Beograd, 1954. godina.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 2. Knj. 4. Dokumenta Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942, Beograd, 1955. godina.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 12. Knj. 1, Dokumenti Nemačkog Rajha 1941, Beograd, 1973. godina.

Москва – Србија, Белград – Русија: сборник докумената и материјала. Том 4, Русско–српски односи. 1917–1945 гг., пр. Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александар Силкин, Београд, Москва, 2017. година.

Односи Југославије и Русије (СССР): 1941–1945: документи и материјали, пр. Бранко Петрановић, Београд, 1996. година.

Свакодневни живот под окупацијом 1941–1944: искуство једног Београђанина [Драгутина Ранковића], пр. Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, Београд, 2012. година.

Belovuković, Milan Deva, „Sa Vrhovnim štabom kroz Bosnu (od maja do decembra 1942)“, u: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 10*, Beograd, 1975, str. 471–488.

Брашанац, Војин, „Кроз Ужичку републику од Крагујевца до Пријепоља“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 398–402.

Broz, Josip Tito, „Sećanja iz dana oslobodilačkog rata i revolucije“, у: *Četrdeset godina: zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knj. 5, 1941–1945*, Beograd, 1961, str. 5–34.

Veselinov, Jovan, „Razvitak narodnooslobodilačke borbe u Sremu“, у: *Ratna sećanja iz NOB: 1941–1942. [Knj. 3]*, Beograd, 1981, str. 38–75.

Вујковац, Михаило, „Врховни штаб био је у Толисавцу“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 182–183.

Вукосављевић, Миодраг, „Повлачење преко Златибора“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 587–588.

Dediјer, Vladimir, *Dnevnik: 1941–1944. [Knj. 1], [Od 6. aprila 1941. do 27. novembra 1942.]*, Rijeka, Zagreb, 1981. godina.

Дедијер, Владимир, „Наше повлачење из Ужица“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 595–602.

Ђелевић, Јакша В., *Први Дражин ађутант Јакша В. Ђелевић: допринос историји Равногорског покрета*, пр. Биљана Ј. Ђелевић, Виндзор, Канада, 1993.

Đilas, Milovan, *Revolucionarni rat*, Beograd, 1990.

Живановић, Милосав „Милош-Јагодинац“, „На стражи пред Врховним штабом у Ужицу“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 261–275.

Зечевић, Влада, „Друг Тито се још није вратио“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 557–561.

Јоксимовић, Славко Ј., *Дневник 1941–1944*, пр. Недељко Јешић, Пожега, 2005.

Kijanović, Milika A., „Kamena gora u Sandžaku 1941. godine“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 6*, Beograd, 1975, str. 441–454.

Кнежевић, Данило, „Сећања на Sandžak 1941–42“, у: *Četrdeset godina: zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knj. 6, 1941–1945*, Beograd, 1961.

Ковачевић, Остоја, „Из Ужица с благом Народне банке“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 612–616.

Lazić, Dušan, „Nardnooslobodilački odbori u Sremu“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 10*, Beograd, 1975, str. 336–369.

Nikoliš, Gojko, *Korijen, stablo, ravetina: memoari*, Zagreb, 1981.

Мештеровић, Ђуро, „Био сам партизански лекар“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 529–533.

Младеновић, Михаило, „Рањавање од експлозије у трезорима“, у: *Ужичка република: записи и сећања [1]*, Титово Ужице, 1981, стр. 492–493.

Ravić, Stanko, „Sa Zlatarcima od Sutjeske do Bosanske krajine“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 17*, Београд, 1975, стр. 306–337.

Radaković, Petko, „Vrhovni komandant u partizanskoj Drenovi“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 4*, Београд, 1975, стр. 511–513.

Ранковић, Александар, *Дневничке забелешке*, Београд, 2001.

Stanković, Milivoje, „Kako smo postali proleter“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 12*, Београд, 1975, стр. 543–555.

Стефановић, Раденко, „Био сам одборник Народноослободилачког одбора у Ужицу“, у: *Ужичка република: записи и сећања 2*, Титово Ужице, 1983, стр. 440–442.

Ćuković, Mirko, „Partijska organizacija Nove Varoši i Zlatarska gerila 1942. godine“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 11*, Београд, 1975, стр. 199–220.

Cvetković, Vita, „Ubijanje ranjenika na Zlatiboru“, у: *1941–1942 u svedočenjima učesnika Narodnooslobodilačke borbe. Knj. 21*, Београд, 1975, стр. 240–260.

Čagorović, Đuro, „Od Rudog do Gostilja sa tovarom srebra i milionom dinara“, у: *Ustanak naroda Jugoslavije 194: zbornik. knj. 3, pišu učesnici*, Београд, 1964, стр. 885–889.

Чолаковић, Родољуб, *Записи из ослободилачког рата I–III*, Сарајево, Београд, 1966.

Ново време, 1941–1942.

Обнова, 1941.

Српски народ, 1943.

Литература

Бецић, Иван, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд, 2012.

Божовић, Бранислав, *Специјална полиција у Београду: 1941–1944*, Београд, 2014.

Vujović, Mitar, *Ekonomska služba Vrhovnog štaba NOV i POJ 1941–1945*, Београд, 1990.

Vukotić, Jovan, *Stvaranje i uređenje slobodnih, teritorija u NOR-u*, Београд, 1981.

Vukčević, Slavko, „Otpor u okupiranim gradovima Jugoslavije i savjetovanje u Stolicama“, у: *Vojnopolitičko savetovanje u Stolicama: značaj i posledice za NOP*, Београд, 1980, стр. 411–423.

Glišić, Venceslav, *Užička republika*, Београд, 1986.

Девић, Немања, *Смедеревски крај у Другом светском рату*, Београд, 2015.

Ђенић, Милисав Р., *Дани смрти и ужаса: стрељање рањеника на Златибору*, Титово Ужице, 1987.

Живковић, Никола, „Контрибуције у Србији 1941–1944. године“, *Ужички зборник*, 22, 1993, стр. 73–84.

Живковић, Никола, „Прикупљање злата, сребра и новца у Ужицу и његов транспорт за Никшић 1941. године“, у: *Ужички зборник*, 4, 1975, стр. 235–241.

Живковић, Никола, *Пљачка злата и културних добара у Југославији 1941–1945*, Београд, 1994.

Karanović, Zoja, *Zakopano blago – život i priča*, Novi Sad, 1989.

Капферер, Жан–Ноел, *Гласине: најстарије средство информисања на свету*, Сремски Карловци, Нови Сад, 2016.

Кораћ, Манојло, *Између Драже и Недића*, Крагујевац, 2015.

Marjanović, Jovan, „Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941 godine“, *Istorija 20. Veka*, 1, 1959, стр. 153–233.

Марковић, Живота Р., *Народноослободилачки одбор у Ужицу 1941. Године*, Титово Ужице, 1976.

Марковић, Живота, *Партизанско–четнички односи и привремена сарадња у Србији 1941. године*, Ужице, Београд, 2010.

Миликић, Милош Мидо, *Ратним стазама Милована Ђиласа*, Београд, 2011.

Nedeljković, Saša, *Srpska narodna banka: istorijsko–antropološki ogledi o finansijskom kriminalu i finansijskom nacionalizmu*, Београд, 2014.

Nojbauer, Hans–Joakim, *Fata: istorija glasina*, Београд, 2010.

Пантелић, Милојица, Маринковић, Радован М., Никшић, Владимир, *Чачански народноослободилачки партизански одред „Др. Драгиша Мишовић“*, Чачак, 1982.

Радовановић, Јован Р., *Пожега у НОР–у и револуцији*, Пожега, 1986.

Самарџић, Милослав, *Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета. Књ. 4*, Крагујевац, 2007.

Симић, Перо, *Дража: смрт дужа од живота*, Београд, 2012.

Спасојевић, Александар Кале, „Колико је Ужички народноослободилачки одред преузео новца у филијали Српске народне банке у Ужицу септембра 1941. године“, *Ужички зборник*, 9, 1980, стр. 293–300.

Станковић, Миливоје, Миљанић, Гојко, „Руковођење народноослободилачком борбом у Србији 1941–1945. године“, у: *Руковођење народноослободилачком борбом и револуцијом у Србији: 1941—1945: Зборник радова са тематске расправе одржане 11. и 12. маја 1988*, Београд, 1988, стр. 24–54.

Тимотијевић, Милош, *Злато четника и партизана-деконструкција једног мита: финансије и отпор окупатору у Србији и Југославији 1941–1945*, Београд, 2018.

Томпсон, Пол, *Глас прошлости: усмена историја*, Београд, 2012.

Угричић, Миодраг, *Новац у Југославији за време Другог светског рата с нарочитим освртом на методе финансирања окупације*, Београд, 2000.

Huot, Louis, *Оружје за Тита*, Zagreb, 1981.

Crevar, Miloš, Ostojić, Velimir, *Intendantska služba u NOR-u*, Beograd, 1973.

Dželebdžić, Milovan, *Obaveštajna služba u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Beograd, 1987.

Summary

Miloš Timotijević, PhD

Destiny of silver from the Republic of Užice

During the liberation of Užice in 1941, partisans confiscated large amounts of money. Silver coins were a significant part of it. The exact quantity is not known, while the estimates go up to 80,000,000 dinars, of which silver coins were worth 12,000,000 dinars. One gold coin (3.23 grams) was sold on the Belgrade “black market“ for about 1,400 dinars at that time one.

After the collapse of the uprising in Serbia, the Partisans withdrew with paper and silver money. However, some of the silver was buried on several locations on the mountain of Zlatibor, because of its weight. In the course of the war, that money was earthed up, relocated and permanently used until the mid-1943. Some coins were taken by peasants, some confiscated by Germans and Chetniks, while the information on some locations have been permanently lost after the death of partisans who were in charge of it.

Although the facts about transport, hiding, stealing and searching for silver, represent a true war reality filled with dramatic and cruel events, during the course of time, they became a part of traditional stories about “lost treasure“ in the memory of the contemporaries. The discourse of ascetics and martyrs that showed the Partisan movement as dominant, but besides the mainstream of the narrative, many episodes and scenes revealed suspended human desire for material and monetary wealth.